

DALIA SATKAUSKYTĖ

Kultūrinė didaktinių dainų vertė

Jurga Sadauskienė, *Didaktinės lietuvių dainos: Poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 255 p., ISBN 978-9955-698-22-7

Gali pasirodyti keista, kad literatūros tyrinėtoja imasi rašyti apie folkloristikos knygą. Ir dar tokią, kurios tyrimo objektas – didaktinės, sąlygiškai naujos ir dažnai neautentiškos dainos – iš inercijos (tai įrodys pati knygos autorė) yra laikomas meniškai nelabai vertingu dalyku. Iš tokio pobūdžio tyrinėjimų paprastai tikimasi klasifikacijos ar istorinio vaidmens įvertinimo. Na, geriausiu atveju, standartizuotos poetikos aprašymo ir įtakų bei šaltinių išvardijimo. Žodžiu, tokių tyrimo aspektų, kurie ne vienam, patyrusiam modernių humanistikos tyrinėjimų užkratą, asocijuojasi su pozityvizmo (tebūnie atleista už gal kiek laisvą sąvokos vartojimą) paradigma.

Tiesą sakant, vargu ar iš viso knygą tokiu pavadinimu (paantraštė „Poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje“ kažkodėl pirmu žvilgsniu neužgriebiama) būčiau ėmusi skaityti, jei ne kitos folkloro tyrinėtojos Daivos Vaitkevičienės, kurios modernia metodologine orientacija neabejoju, rekomendacija. Išgirdusi, kad rašau apie subjektyvumo raišką literatūroje ir kad kai kurie mano aptariamai literatūros tekstai yra iš XIX a. ar dar ankstesni, ji ir pasiūlė paskaityti Jurgos Sadauskienės knygą. Nusistebėjau, bet patikinimas, kad šioje knygoje, nors gal ir netiesiogiai, kalbama apie kultūrinius subjektyvumo formantus, pasirodė intriguojanti. Taigi knygą perskaičiau, nuolat stebėdamasi, kaip griūva mano išankstiniai nusistatymai tiek objekto, tiek jo tyrinėjimo atžvilgiu. Ir drauge liūdnoškai sau konstatuodama, kad mūsų kultūros ir mokslo situacija, Arūno Sverdiolo jau kone prieš dešimtmetį apibūdinta korio metafora, nelabai keičiasi. „Korinėje erdvėje prasta akustika, nėra rezonanso, todėl joks balsas čia nesulaukia atsako“, – gal kiek absoliutindamas apibendrina Sverdiolas¹. Jurgos

1 Arūnas Sverdiolas, „Korys, migla ir rėtis. Dabartinės lietuvių kultūros erdvėlaikio ypatybės“; in: Arūnas Sverdiolas, *Apie pamėklinę būtį*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 105.

Sadauskienės knyga, kuri yra reikšmingas ir folkloristikos, ir kultūros istorijos tyrinėjimas, kol kas beveik necirkuliuoja mūsų intelektualinės minties apyvartoje, nors, jei tikėsime įrašų viename iš titulinių puslapių, yra publikuota jau kone prieš dvejus metus. Jeigu ne atsitiktinis pokalbis, ko gero, ji būtų nepatekusi ir į mano intelektualinę korio akele.

Pradžioje paminėjusi, kad Sadauskienės knygos objektas nėra labai įdomus literatūrologui, sąmoningai kiek utriravau. Didaktinių dainų įdomumo ar neįdomumo, estetinio vertingumo ar nevertingumo klausimą iš karto reiktų atmesti ar bent jau juo suabejoti. Mat didaktinės lietuvių dainos daugeliu atveju yra literatūrinės kilmės, tad jų tyrinėjimas taip pat yra ir aptariamo laikotarpio literatūros tyrinėjimas. Taigi tikrasis tyrimo objektas yra ne didaktinė lietuvių daina *per se*, o tai, kas nukelta į knygos paantraštę: poetinių tradicijų, žodinės ir rašytinės, sandūra. Ir visas kultūrinis, socialinis bei istorinis kontekstas, kurį ši sandūra „pritraukia“. Tačiau vėlgi – ne kontekstas pats savaime kaip priedas ar net prielipas prie poetikos (tokia teksto-konteksto santykio samprata pas mus dar gana dažna), o kaip gyvybinga, dinamiška terpė, kurioje formuojasi, transformuojasi ir veikia viena kitą įvairios mąstymo ir pasaulio suvokimo sistemos (religinė mintis, literatūra, filosofija, viešasis diskursas ir pan.).

Knyga, kuri yra parengta daktaro disertacijos pagrindu, pradeda labai korektiškai ir tradiciškai. Apibrėžiama didaktinių dainų specifika, apžvelgiami ankstesni tyrinėjimai, aptariama šiai dainų grupei būdinga struktūra. Tačiau tai yra įžanga, o ne pamatas, ant kurio renčiamas visas tyrimas. Dar kartą verta pabrėžti, kad tyrinėjimo ašis yra ne didaktinių dainų folkloriškumas, nors jis, žinoma, neapeinamas (šis aspektas aptariamas knygos pabaigoje), o didaktizmas kaip socialinis ir kultūrinis reiškiny, įvairiais būdais, tačiau panašiomis struktūromis pasirodantis skirtinguose diskursų tipuose. Tad struktūriniu knygos pagrindu laikyčiau skyrių „Didaktizmas XIX a. literatūroje ir tautosakoje“, kuriame nuosekliai aptariama didaktiškumo raiška ir sociokultūrinis vaidmuo įvairaus tipo raštijoje (poezijoje, prozoje, religiniuose raštuose). Nors atskirai aptiriamos didaktinių dainų ištakos (miestiečių ir bažnytinis teatras, tam tikrų socialinių sluoksnių subkultūros) ir šaltiniai (rankraštiniai ir spausdintiniai dainynai, populiarioji spauda), iš visos knygos galima daryti išvadą, kad kultūrinėmis ar metakultūrinėmis didaktizmo ištakomis galima laikyti XIX a. Lietuvos visuomenės dinamiškumą, įtampą tarp archajiško visuomenės modelio ir labai ryškių modernėjimo tendencijų, individualizmo skverbimąsi į tradicinę,

asmens elgsenos modelius unifikuojančią, kaimo bendruomenę. Knygos autorė apibendrina:

Taigi įprastinė žmonių elgsena kaime XIX a. antrojoje pusėje buvo linkusi vis labiau diferencijuotis, kaip ir jų gyvenimas, pažiūros, pasirinkimai. Tuo pat metu dainų tradicija įtraukia savin vis daugiau įvairių socialinės laikysenos modelių, kartu su jais – ir pačios įvairiausios viešosios retorikos pavyzdžių. Toji retorika pasipildo stiprėjančiomis teigimo, mokymo, moralizavimo, prašymo, skatinimo, meldimo ar atmetimo, niekinimo, pajuokos intonacijomis. (p. 174)

Poetinė didaktinių dainų forma, kuri, lyginant su senosiomis dainomis, dažniausiai laikoma estetiškai ne tokia vertinga, knygos autorei neabejotinai atrodo turininga. Turininga dviem vienas su kitu susijusiais aspektais: tos pačios estetikos ir socialumo. Nors ir netiesiogiai, kiek nedrąsiai stilistika vis dėlto atskiriama nuo estetikos. Pastaroji siejama ne su teksto stilistiniu gražumu, o su diskurso struktūrinės ir kultūrinės logikos diktuojama grožio samprata:

Nors ir su žymiais stilistiniais trūkumais, didaktinės dainos vis dėlto turi savo estetiką. Kas čia gražu? Ogi teisingas, protingas veiksmas, pasirinkimas, suvokimas. To negali pavaizduoti, gali tik nusakyti, įvardyti, todėl didaktinei dainai ir trūksta vaizdingumo. Ji tik parodo tą veiksmą, elgsenos modelį ar pasirinkimą, kuris būtų tinkamiausias žmogui, socialinei grupei. Socialiai teisingos elgsenos, laikysenos nusakymui trumpame tekste lyg ir nerandama vaizdinio atitiktens. „Teisingumą“ gali paliudyti tik elgsenos padariniai, taigi – siužetas. Lengviau su neteisinga elgsena – ji parodijuoja, iš jos juokiamasi, kuriant komišką vaizdą. (p. 210)

Verta pridurti, kad knygos autorė socialumo nesuvokia deterministiškai, kaip tiesiogiai vienokią ar kitokią estetinę formą (tuo aspektu, apie kurį ką tik kalbėjome) sąlygojančio veiksnio. Veikiau socialumas šioje knygoje pasirodo kaip jau minėta dinamiška terpė, o kultūros tekstas – kaip tam tikra socialinės energijos akumuliacijos ir estetinio įforminimo vieta. Tiesa, tarp tyrimo teorinių ir metodologinių prieigų autorė nemini naujojo istorizmo, kuris ir įvedė į humanitarinės minties apyvartą socialinės energijos sąvoką. Net nežinia, ar ji iš viso, tegul ir netiesiogiai, remiasi naujojo istorizmo pasiūlytomis diskurso interpretavimo strategijomis. Tačiau nėra taip labai svarbu, ar autorė žongliuoja

kokiais nors terminais ir teorinių mokyklų pavadinimais. Daug svarbiau pati diskurso ir sociumo daugialypės sąveikos samprata, kuri, manau, skaitytojo yra nesunkiai atpažįstama. O su kokia metodologine tradicija ši samprata susiejama, yra sąlygota ir to paties skaitytojo „sugedimo laipsnio“; tai yra jo teorinio pagrindimo. Juk vietoj ką tik minėto naujojo istorizmo čia puikiausiai galėtume pridėti ir Jurijaus Lotmano kultūros semiotiką, kurioje konkretus diskursas (ir teksto prasme, ir, pavyzdžiui, ta prasme, kurią mums pasiūlo Michelis Foucault²) yra įvairialypiais ryšiais susijęs su kitų diskursų cirkuliacija kultūroje, arba, žvelgiant kiek kitu kampu, semiosferoje.

Pridurtume, kad knygos autorei rūpi ir vienos ar kitos verčių sistemos tvėrmė bei kaita, kitaip sakant, tai, ką šiandieninėje mūsų kultūroje atpažįstame kaip praeities įspaudus. Jau knygos pratarinė, pavadinta „Prasitarimas“, kurioje autorė kalba apie asmeninius praeities potyrius dabartyje, siūlo mums šią mokslinio tyrimo motyvaciją, o visa knyga tiesiogiai (Marcelijaus Martinaičio prisiminimai, p. 103) ar netiesiogiai ją patvirtina. Vėlgi – labai arti (nesvarbu, sąmoningai ar ne) naujųjų istorikų metodologinę poziciją pateisinančio klausimo – iš kur mes ateiname ir kaip tapome tokie, kokie esame dabar.

Šiuos teorinius bei metodologinius svarstymus skatinanti knyga (jau vien tai galima laikyti didžiuliu jos privalumu) neturi nė lašo vadinamojo teorinio terorizmo³, kurio pagrindinės formos yra savitikslis žongliravimas žongliruojančiam nelabai aiškiais terminais arba diskurso pavertimas teorijos priedu. Įvade, kaip ir pridera „pagal žanrą“ iš disertacijos išaugusiai knygai, išvardijamos metodologinės prieigos ir teoriniai tyrimo pagrindai. Istorinis lyginamasis metodas įvardytas kaip pagrindinis, prie kurio bendradarbių teisėmis prisišlieja kultūrologinės, fenomenologinės išvalgos (pačios autorės žodis), semiotinė teksto analizė, o tarnaitės vaidmenis atlieka statistika ir tai, ką Sadauskienė vadina „etnologine, sociologine informacija“. Šiam tyrimui suburta darni kompanija su prasminga hierarchija, kuri padėjo autorei parašyti labai skaidrų ir argumentuotą

2 Foucault diskursu siūlo vadinti pasakymų visumą, kylančią iš tos pačios formavimo sistemos, žr. Michel Foucault, *L'Archéologie du savoir*, Paris: Gallimard, 2008, p. 148. Toks apibrėžimas leidžia Foucault kalbėti apie medicinos, ekonomikos, psichiatrijos ar gamtos istorijos diskursą. Galbūt panašiu būdu galėtume pagrįsti didaktinio lietuvių kultūros diskurso apibrėžimą? Gal ir avantiūriška idėja, bet Sadauskienės knyga jai duoda ir realų postūmį, ir konkrečių argumentų.

3 Aš čia parafrazuoju žaismingą ir taiklią Jonathano Cullerio frazę iš jo literatūros teorijos įvado. Žr. Jonathan Culler, *Literary Theory*, Oxford, New York: Oxford University Press, 1997, p. 16.

tekstą. Tolesniuose knygos skyriuose tiesioginės metodologinės argumentacijos (išskyrus, žinoma, nuorodas į tam tikrus autoritetus ir tyrinėjimo tradiciją) beveik neužtiksimė. Tačiau mes susiduriame su tuo retu atveju, kai metodologinis sąmoningumas yra gelminis, tarnaujantis tiriamam korpusui „nušviesti“ ir nereikalingas išorinių ramsčių ar provokuojančių gudrybių. Jau anksčiau minėjau, kad iš pirmo žvilgsnio tradiciška, vienam dainų tipui skirta monografija yra modernus XIX a. lietuvių kultūros tyrimas. Tokią mano nuomonę patvirtina ir metodologinis knygos pamatas.

Šia pamatas, ar, tiksliau, tai, kaip jis statomas, nėra visai be priekaištų. Knygoje yra išlikę disertacیشų citatų vėrinių, kai autoritetais paremiami paprasčiausi teiginiai, tam tikra intelektualinė ar bent jau filologinė *doxa* (toks, pavyzdžiui, yra 44 puslapis, kuriame aiškinami oratoriniai ir retoriniai didaktinio diskurso aspektai). Kartais kelia abejonių ir autoritetų pasirinkimas. Šiaip jau istorinį principą propaguojanti autorė, kuri bando tam tikros epochos reiškinius aiškinti iš to laikotarpio pozicijos ir neprimetinėti jiems dabartinių požiūrių į vieną ar kitą reiškinį, nei iš šio, nei iš to remiasi išvadomis, padarytomis analizuojant sovietinės epochos diskursą. Turiu galvoje nuorodą į Eleonoros Lissan disertaciją *Valdžios ir disidentijos diskursas Tarybų Sąjungoje: Kognityvinė-retorinė analizė*. Tokią „translaikinę“ nuorodą galima būtų suprasti, jei būtų apeliuojama į kokius nors universalius diskurso struktūros ypatumus. Iš tikro, tarsi ir bandoma tai daryti, universalizuojant metaforos vaidmenį tekste. Tačiau kaip, kokiais argumentais tai daroma (su autoritetais ar be jų), ne kažin kiek įtikina. „Metafora – pastanga suvokti dalyką, situaciją per išgyvenimą, patyrimą. Palyginimas – pastanga suvokti pagal analogiją, per stebėjimą, išorinį panašumą, o ne pagal vidinę patirtį. Pagal Eleonorą Lissan, metaforinė raiška nurodo scenarijų: kaip turi elgtis adresas“, – rašoma 153 puslapyje. Visų pirma, čia susiduriame su skirtingų teorinių paradigmų argumentais, kurių sankirtos (ar prieštaravimo) taškų nesivarginama išryškinti, ir antrasis (Lissan) metaforos aiškinimas atrodo tiesiog nei iš šio, nei iš to prilipintas prie pirmojo. Antra, nė vienas iš šių metaforos aiškinimų, bent jau pateikiamų taip, kaip daro knygos autorė, neįtikina. Kaip, koku būdu patyrimas formuoja metaforą? Ar stebėjimas jau nėra patyrimas? Šie aspektai lieka neaiškūs. Įtariu, jog pirmasis metaforos aiškinimas, kuris siejamas su patirtimi ir išgyvenimu, priklauso prie to, ką Sadauskienė knygos „Įvade“ vadina fenomenologinėmis išvalgomis, tačiau turiu prisipažinti, kad bent jau šiuo atveju jų nesuprantu. Ar tiesmukas apeliavimas į patirtį jau laikytinas fenomenologine

prieiga? Fenomenologijos teorinis pamatas šioje knygoje yra vienintelis, kurio arba neatpažįstu, arba laiku pernelyg menkai motyvuotu, kone „prilipdytu“ prie pagrindinės tyrimo linijos. Jį pateisintų nebent išvadinėje knygos dalyje atsirandanti opozicija tarp normatyvinio ir saviraiškos teksto, kuriam, anot autorės (besiremiančios Viktorija Daujotyte), reikalinga jau patirties patirtis (p. 211).

Knygos autorė linkusi kvestionuoti daugelį standartizuotų teiginių ir požiūrių (kad ir jau minėtą didaktinių dainų neestetškumą arba nuomonę, kad liaudies dainos, bent jau senosios, yra neideologiškos). Tačiau kartais, žiūrėk, ima ir prasprūsta koks mūsų humanitarinio diskurso automatizmas, toks kaip: „Literatūrinės kilmės dainose objektus stengiamasi vaizduoti objektyviai“ (p. 137). Galima tai laikyti stiliaus raktu, bet, man regis, objektyvaus vaizdavimo samprata ar bent jau pasirinkta terminologija tam tikram vaizdavimo būdai nusakyti kiek kertasi su diskurso samprata, vyraujančia šioje knygoje. Tačiau kam iš mūsų pavyksta išlaikyti tobulą metodologinę ir stilistinę koherenciją?

O kur šiame, drįsčiau sakyti, tarpdisciplininiame tyrime dingio folkloro ir folkloristikos specifika? – gali kas nors paklausti. Niekur ji nedingo. Knygoje pakankamai dėmesio skiriama tiek dainos funkcionavimui visuomenėje (tai apima ir atlikėjo vaidmens rekonstrukciją, kuri man pasirodė labai įtikinama), tiek žanro poetikos ypatumams (skyriai „Didaktinės dainos XIX a. kaime“, „Dainų pasaulėvaizdžio kaita“, „Didaktinių dainų folkloriškumas“). Tačiau, nebūdama folkloristė, nedrįsčiau šios tyrimo pusės vertinti taip drąsiai, kaip vertinu metodologinį aspektą ir knygoje išnyrantį bendrąjį konkretaus laikotarpio tam tikro kultūros aspekto tyrimą. Tiksliau sakant, nedrįsčiau vertinti jo susiedama su bendru lietuvių, ir ne tik lietuvių, folkloristikos kontekstu, tad palieku tai labiau išmanantiems. Tačiau, jei pasiremsime Kęstučiu Nastopka, kuris remiasi Algirdu Juliumi Greimu, kuris, savo ruožtu, remiasi Josephu Joubert'u (teatleidžia skaičiuojas už šią postmodernistinę „matriošką“), „galima nuginčyti kitus savo argumentais, tačiau juos įtikiname tik jų pačių argumentais“⁴. Šiuo požiūriu Jurgai Sadauskienei pavyko mane įtikinti ir tuo, ką ji rašo apie specifinius folkloristikos dalykus. Tačiau toks argumentų persiklojimo laukas, mano galva, galėjo atsirasti tik dėl vidinės paties tyrimo logikos, kurią čia ir bandžiau praskleisti.

4 Kęstutis Nastopka, „Apie nuotykius ir atsitikimus Greimo semiotikoje“, in: Kęstutis Nastopka, *Reikšmių poetika*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 15.